

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ADAM SMITH

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Δ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ

Την σύγχρονη εποχή, μετά την ολοσχερή αποτυχία της κρατικής παρέμβασης, είτε της σημαντικής (σοσιαλδημοκρατία) είτε της καθολικής (κομμουνισμός), πολλοί είναι αυτοί που επιχειρούν να προδιαγράψουν τις βασικές αρχές, στόχους και επιπτώσεις της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, αλλά και να οριοθετήσουν την ωφέλιμη για όλους (και όχι για μερικούς) κρατική παρέμβαση. Επειδή η παραμέληση της ιστορίας των ιδεών έχει σημαντικό κόστος, αφού είμαστε αναγκασμένοι να «ξαναανακαλύπτουμε» ήδη γνωστές ιδέες και θεωρίες, είναι χρήσιμο να πληροφορηθεί το ενδιαφερόμενο κοινό το τι μας άφησε ο σημαντικότερος αναλυτής αυτού του θέματος που δεν είναι άλλος από τον γνωστό Adam Smith τον θεμελιωτή του οικονομικού φιλελευθερισμού. Γι' αυτό και στο παρόν άρθρο συγκεντρώνονται, ταξινομούνται και αναλύονται οι σημαντικότερες σχετικές ιδέες και προτάσεις του, που δυστυχώς είναι διασπαρμένες και εν πολλοίς ασύνδετες στο εκτενές συγγραφικό του έργο.

1. Εισαγωγή

Ο σπόρος της αναγέννησης του οικονομικού φιλελευθερισμού μετά την αρχαία Αθήνα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα και την καταπίεση του ατόμου για πάνω από δύο χιλιετίδες, ρίχθηκε στην Γαλλία στα μέσα του 18^{ου} αιώνα με τα έργα του C. Montesquieu, του R. Cantillon, και κυρίως της Φυσιοκρατικής σχολής με ηγέτη τον F. Quesnay. Το *laissez faire* μεταλαμπαδεύτηκε άμεσα στην Μ. Βρετανία και με την φιλοσοφική του ενίσχυση από τον D. Hume, διαπλάστηκε στα χέρια του Adam Smith σε αυτό που πλέον ονομάζεται «κλασσικός οικονομικός φιλελευθερισμός». Ο Smith, συγκεντρώνοντας πολλές οικονομικές ιδέες και θεωρίες, από την λειτουργία της αγοράς ως μηχανισμό για την αποκατάσταση της ισορροπίας που είχε ήδη αναλυθεί επαρκώς από τους Cantillon και Sir James Steuart, μέχρι τον σημαντικό ρόλο του καταμερισμού της εργασίας στην παραγωγικότητα που είχε επισημανθεί ήδη από τον Ξενοφώντα,¹ κατόρθωσε στο σημαντικό του έργο *The Wealth of Nations* (1776) να θέσει τις βάσεις της οικονομίας της αγοράς.² Το έργο αυτό στην ουσία αποτελεί το σημείο αναφοράς για την αρχή της επιστημονικής ανάλυσης και τεκμηρίωσης της λειτουργίας της. Σε

---

¹ Για τις ιδέες τους βλ. Καραγιάννης (1998), Δρακόπουλος & Καραγιάννης (2003, κεφ. 1, 2).

² Για διευκόλυνση του αναγνώστη οι αναφορές γίνονται στην Ελληνική μετάφραση μέρους του βιβλίου αυτού (εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2000), εκτός και εάν συνοδεύονται από την αναφορά C&S (Campbell & Skinner) που παραπέμπουν στην Αγγλική και ολοκληρωμένη έκδοση του έργου.

αυτό αναδείχθηκαν οι τρόποι και οι αρχές μέσω των οποίων μπορεί να αναπτυχθεί μια οικονομία δημιουργώντας πλούτο για όλους και επισημάνθηκαν τα σοβαρά μειονεκτήματα μιας ελεγχόμενης από το κράτος οικονομίας, όπως ήταν αυτή της εμποροκρατίας.

Ένα μειονέκτημα του έργου αυτού είναι πως οι περισσότερες ιδέες και προτάσεις για την λειτουργία της ελεύθερης αγοράς είναι διεσπαρμένες και κάπως ασύνδετες. Γι' αυτό σκοπός μας στις παρακάτω σελίδες είναι να τις συγκεντρώσουμε κάτω από τρεις κατηγορίες: (I) Αυτές που αποτελούν τις θεμελιώδεις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού, (II) αυτές που αναδεικνύουν τις αποτυχίες της κρατικής παρέμβασης, και (III) αυτές που δείχνουν τα όρια και τις ευθύνες του κράτους.

2. Θεμελιώδεις αρχές φιλελευθερισμού

Οι θεμελιώδεις αρχές λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς, σύμφωνα με τον Smith, είναι οι εξής:

(1) Με την καθιέρωση και τον πλήρη σεβασμό εκ μέρους της κρατικής αρχής των ατομικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, περιλαμβανομένων και των δικαιωμάτων ευρεσιτεχνίας (1766: 754) και της ατομικής ελευθερίας, δύναται να αυξηθεί η παραγωγική προσπάθεια των ατόμων, όπως και η ευημερία τους βάσει των καταναλωτικών τους προτιμήσεων (1776: 43, 131).³ Μόνο εάν ισχύουν καθολικά αυτές οι προϋποθέσεις, θα αναπτυχθεί η αποδοτικότητα, η εφευρετικότητα και η καινοτομική δραστηριότητα των ατόμων (C&S: 684).⁴ Γι' αυτό και όπως επισημαίνει ο Smith, «το να απαγορευθεί στους ανθρώπους να κάνουν ό,τι μπορούν με αυτά που παράγουν, ή να χρησιμοποιήσουν τα κεφάλαια και την εργασία τους με τον τρόπο που κρίνουν πιο ωφέλιμο για τους ίδιους, είναι ολοφάνερη καταπάτηση των πιο ιερών δικαιωμάτων της ανθρωπότητας» (Ibid. 582).⁵

(2) Μόνο εάν το άτομο δραστηριοποιείται στην οικονομική του ζωή επιδιώκοντας το ατομικό του συμφέρον, θα αυξάνει την προσπάθεια εργασίας του (αποδοτικότητα) και την αποτελεσματικότητα των ενεργειών του, με αποτέλεσμα να αυξηθεί

---

³ Όπως είχε τονίσει ο Smith και σε προγενέστερο έργο του (1759: 86), οι ελεύθερες και εθελοντικές ανταλλαγές των ατόμων είναι η βάση σύστασης της κοινωνίας.

⁴ Η τεχνολογική ανάπτυξη είναι ενδογενής στο σύστημα του Smith (1766: 492), γι' αυτό και η ελευθερία οικονομικής δράσης των ατόμων είναι βασική της πηγή.

⁵ Ορθά επισημαίνει ο Hayek (1960: 113 - IV, 4), ότι οι θεσμοί που είχαν εξελιχθεί χωρίς προκαθορισμένο σχεδιασμό των ατόμων, ήταν αυτοί που άφησαν να λειτουργήσει η ατομική οικονομική ελευθερία κατά τον Smith.

η γενική ευημερία (Ibid. 470, 540).⁶ Με άλλα λόγια, όπως τόνισε, «είναι προτιμότερο να παίζεις χωρίς όφελος, παρά να δουλεύεις χωρίς όφελος» (1776: 454). Γι' αυτό και μόνο εάν η αγορά λειτουργήσει χωρίς κρατική παρέμβαση που καταστρατηγεί τον ανταγωνισμό μεταξύ των ατόμων (καταναλωτών και παραγωγών), θα λάβει χώρα μια άριστη κατανομή των παραγωγικών συντελεστών στις άριστες τιμές και αμοιβές («φυσικές») (1776: 97-99).⁷ Ο Smith, περιέγραψε ως εξής την αποκαλούμενη λειτουργία του «αόρατου χεριού»:

Ο άνθρωπος όμως έχει σχεδόν σταθερά την ευκαιρία της συνδρομής εκ μέρους των συνανθρώπων του, την οποία είναι μάταιο να την αναμένει κανείς μόνο από την καλή τους διάθεση. Οι πιθανότητες να τους πείσει είναι μεγαλύτερες αν κινητοποιήσει την ιδιοτέλειά τους στην αιτούμενη χάρη και τους δείξει ότι είναι προς το δικό τους συμφέρον να κάνουν αυτό που τους ζητά. Αυτό δηλώνει ότι προτίθεται να κάνει όποιος προτείνει στον άλλο μια διαπραγματευση οποιουδήποτε είδους. Το νόημα της πρότασής του είναι: Δώσε μου αυτό που θέλω και θα έχεις αυτό που θέλεις. Και μ' αυτόν ακριβώς τον τρόπο αποκτούμε την συντριπτική πλειοψηφία των αγαθών που χρειαζόμαστε. Την απόκτηση του δείχνου μας δεν τη στηρίζουμε στην καλή προαίρεση του χασάπη, του ζυθοποιού ή αρτοποιού, αλλά στην ιδιοτέλειά τους, και δεν τους μιλάμε ποτέ για τις ανάγκες μας, αλλά για το δικό τους συμφέρον (1776: 43).

(3) Μόνο με την παραπάνω άριστη κατανομή των πόρων θα επέλθει οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη με αύξηση της ευημερίας όλων. Γι' αυτό και η οικονομική και πολιτική ελευθερία, είναι βασικές συνιστώσες που συνθέτουν μια κοινωνία προόδου (1776: 117, 342). Και μια τέτοια είναι αυτή που ευημερεί το μεγάλο μέρος του λαού και όχι κάποιων λίγων ατόμων (Ibid. 372, 428).

Εκτός όμως αυτών των γενικών αρχών, υπέδειξε και τις παρακάτω που ολοκληρώνουν σε σημαντικό βαθμό την λειτουργία της ελεύθερης αγοράς σε καθεστώς οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης.

(4) Οι δαπάνες του ατόμου που σκοπό έχουν την απόκτηση ειδικών γνώσεων και ικανοτήτων οι οποίες του αποφέρουν ανάλογη οικονομική ανταμοιβή, δεν μπορούν να αναλαμβάνονται παρά μόνο από αυτό το ίδιο το άτομο και όχι από το κράτος (1776: 155-156). Εκτός των άλλων και γιατί εάν οι ειδικευμένες γνώσεις και ικανότητες (π.χ. ιατρικές, νομικά, δηλαδή «η δυστυχησμένη ανθρώπινη φυλή που συνήθως

---

⁶ Ο Smith είχε αναφερθεί και σε προηγούμενο έργο του (1759: 82-83) στην αρχή του ατομικού συμφέροντος ως βασικό κίνητρο των διαφόρων ανθρωπίνων δραστηριοτήτων.

⁷ Οι αμοιβές, σύμφωνα με τον Smith (1776: 128), δεν αποτελούν μόνο ανταμοιβή για την εργασία που προσφέρθηκε, αλλά και κίνητρο για τους εργαζομένους να αυξήσουν την «προσπάθεια εργασίας τους» (*work effort*). Αυτή η θεωρία δικαιολόγησε τμήματος του μισθού ως κίνητρο υιοθετήθηκε από πολλούς οπαδούς του και επανεμφανίστηκε την σύγχρονη εποχή για να δικαιολογηθούν οι πολιτικές μισθών στις επιχειρήσεις (*efficiency wages*), όπως και η ακαμψία τους ή η επίδραση τους στην εμφάνιση ακούσιας ανεργίας. Για όλα αυτά, βλ. Drakopoulos & Karayiannis (2006).

αποκαλείται άνθρωποι των γραμμάτων» όπως γράφει), παρέχονται δωρεά από το κράτος, θα αυξηθεί τόσο πολύ ο αριθμός τους, ώστε η ανταμοιβή τους να μην καλύπτει αυτή την δαπάνη αλλά ούτε και ένα αξιοπρεπές εισόδημα (Ibid. 197-198).

(5) Η αγορά μπορεί και ελέγχει καλύτερα από οποιαδήποτε κρατική αρχή τις ικανότητες και γνώσεις των προσφερόντων εργασία ή υπηρεσίες, επειδή:

[Η] ιδιοκτησία της ίδιας της εργασίας του που έχει κάθε άνθρωπος είναι η πιο ιερή και απαραβίαστη, αφού είναι το πρωταρχικό θεμέλιο κάθε άλλης ιδιοκτησίας [...] το να εμποδίζει κανείς (τον άνθρωπο) από το να χρησιμοποιεί τη δύναμη και την επιδεξιότητά του με τον τρόπο που αυτός θεωρεί κατάλληλο, χωρίς να βλάπτει τον γείτονά του, αποτελεί μια καθαρή παραβίαση αυτής της ιερότατης ιδιοκτησίας. Είναι μια πασιφανής καταπάτηση της δίκαιης ελευθερίας τόσο του εργάτη, όσο και αυτών που θα ήταν διατεθειμένοι να τον απασχολήσουν [...]. Η προσποιητή αγωνία του νομοθέτη μήπως και απασχολήσουν ένα μη ικανό άτομο είναι προφανώς τόσο προκλητική, όσο και καταπιεστική (1776: 183).

Γι' αυτό και εκείνο που «περιορίζει τις απάτες και επανορθώνει την αδιαφορία του (επιχειρηματία ή εργαζομένου) είναι ο φόβος της απώλειας της απασχόλησής του» (Ibid. 194, προστέθηκε η παρένθεση).

(6) Κατάργηση όλων των μονοπωλίων, γιατί το μονοπώλιο «είναι ένας μεγάλος εχθρός της καλής διαχείρισης η οποία δεν είναι δυνατόν να καθιερωθεί σε μια χώρα, παρά μόνο μέσω του ελεύθερου και γενικού ανταγωνισμού, ο οποίος αναγκάζει κάθε άτομο να καταφύγει σε αυτόν, για την υπεράσπιση των ιδίων του συμφερόντων» (Ibid. 218). Οποτεδήποτε το κράτος θέσπισε ρυθμίσεις περιορισμού του ανταγωνισμού, αυτό στράφηκε σε βάρος των καταναλωτών και προς όφελος των παραγωγών (C&S: 661-662).

(7) Το διεθνές ελεύθερο εμπόριο που πρέπει να καθιερωθεί από την κεντρική αρχή των χωρών που συμμετέχουν, καταλήγει αφενός σε αριστοποίηση της χρήσης των παραγωγικών πόρων και σε ανταγωνιστικές τιμές που ωφελούν όλους (1766: 390, 1776: 253), και αφετέρου στην μεταφορά τεχνογνωσίας από χώρα σε χώρα (1766: 585-6, 1776: 681). Μια τέτοια όμως ελπιδοφόρα κατάσταση ελεύθερου διεθνούς εμπορίου είναι πολύ δύσκολο να εφαρμοσθεί, γιατί θα αντισταθούν σε αυτό τα οργανωμένα συμφέροντα παραγωγών και εμπόρων (C&S: 471).

Οι παραπάνω αρχές, εάν λειτουργήσουν σε μια οικονομία «φυσικής ελευθερίας», η ανισότητα διανομής πλούτου που θα λάβει χώρα δεν θα είναι ακραία και θα οδηγήσει, μέσω της κοινωνικο-οικονομικής κινητικότητας των ατόμων, στην βελτίωση της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητά της οικονομία (1776: 75, 262-3).

3. Αρνητικές κρατικές παρεμβάσεις

Σύμφωνα με τον Smith, υφίστανται οι κατωτέρω αρνητικές κρατικές παρεμβάσεις που ανατρέπουν τα παραπάνω θετικά αποτελέσματα της ελεύθερης αγοράς:

(I) Η κρατική εξουσία, έχοντας στην διάθεσή της την έκδοση χρήματος και κάτω από την εκπλήρωση του ατομικού συμφέροντος των μελών της, δηλ. «την απληστία και αδικία» των κυβερνώντων (1776: 59, 77, 81), θα αυξήσει την προσφορά του ή θα υποτιμήσει την αξία του, εισπράττοντας αγαθά και υπηρεσίες από τα άτομα χωρίς πραγματική ανταπόδοση από μέρους της (ένα είδος έμμεσης φορολογίας). Επιπλέον, θα καταστρέψει την λειτουργία του πιστωτικού συστήματος στρεβλώνοντας την δικαιοσύνη των ανταλλαγών (π.χ. ευνοώντας τους οφειλέτες σε βάρος των πιστωτών) (Ibid. 101, 281-282, 372, 375-376). Αυτό θα συμβεί κυρίως, εάν η κεντρική αρχή έχει τον έλεγχο της προσφοράς του χάρτινου χρήματος και έχει καταστρατηγηθεί ο κανόνας του μεταλλικού χρήματος (ο μετέπειτα αποκαλούμενος «χρυσός κανόνας») (Ibid. 395-396, 408, 432-433).

(II) Η κρατική μηχανή με διάφορες «αστυνομικές ρυθμίσεις» (Ibid. 100) παρεμβάλλεται στον ελεύθερο ανταγωνισμό μεταξύ των ατόμων και έτσι καθιερώνονται στην αγορά τιμές και αμοιβές υπεράνω των αρίστων («φυσικών»), με αποτέλεσμα την αυθαίρετη και άδικη (δηλ. χωρίς ανταπόδοση) μεταφορά εισοδήματος και ευημερίας από κάποια άτομα σε άλλα (Ibid. 210-211, 335, 351). Για παράδειγμα, η παραχώρηση κάποιας ολιγοπωλιακής ή μονοπωλιακής δύναμης σε κάποιες επιχειρήσεις, ή στην προσφορά υπηρεσιών όπως οι συντεχνίες και τα κλειστά επαγγέλματα (Ibid. 363-364, 102-104, 185).⁸ Κάτι τέτοιο, συμβαίνει γιατί οι επιχειρηματίες και οι προσφέροντες ειδικές υπηρεσίες είναι εύκολο να συνασπισθούν και να πιέσουν την κεντρική αρχή να εισάγει και εφαρμόσει κανονισμούς που να τους ευνοούν σε βάρος των καταναλωτών (Ibid. 109, 185). Αφού, «κάθε φορά που η νομοθεσία επιχειρεί να ρυθμίσει τις διαφορές μεταξύ των εργοδοτών και των εργατών τους, αυτοί τους οποίους συμβουλευέται είναι πάντα οι εργοδότες» (Ibid. 209, βλ. και 358). Ότι αυτό συμβαίνει, επιβεβαιώνεται από την εμπειρία της εποχής εκείνης, καθώς «η πολιτική της Ευρώπης, με το να μην αφήνει τα πράγματα σε απόλυτη ελευθερία, προκαλεί άλλες ανισότητες, πολύ μεγαλύτερης σημασίας», αφού περιορίζει τον ανταγωνισμό σε διάφορα επαγγέλματα μειώνοντας ή αυξάνοντας τον αριθμό τους σε μέγεθος που είναι

---

⁸ Ο Stigler (1971: 266-8) έχει καταμετρήσει περίπου 30 τέτοιες περιπτώσεις που περιγράφονται στα έργα του Smith.

διαφορετικό από αυτό που θα καθόριζε ο ανταγωνισμός «με την παρεμπόδιση της ελεύθερης κυκλοφορίας της εργασίας και του αποθέματος (των κεφαλαίων) από απασχόληση σε απασχόληση και από τόπο σε τόπο» (Ibid. 179, 208-209). Εν κατακλείδι, «η εμπειρία φαίνεται να δείχνει ότι ο νόμος δεν μπορεί ποτέ να ρυθμίσει το μισθό, παρ' όλων ότων συχνά ισχυρίσθηκε ότι όντως τον ρύθμισε σωστά» (Ibid. 123). Το ίδιο όμως συμβαίνει και με το ύψος του τόκου (Ibid. 146).

(III) Η κρατική αρχή προβαίνει σε διάφορες ρυθμίσεις τιμών και αμοιβών αποσκοπώντας το ίδιο συμφέρον της, αφού εισπράττει «τέλη» από τα επαγγέλματα και τις επιχειρήσεις που προστατεύει με τους νόμους της (Ibid. 186). Δηλαδή, με σαφήνεια αναγνώρισε ο Smith την αρχή ότι οι πολιτικοί δραστηριοποιούνται κινούμενοι βάσει του ατομικού τους συμφέροντος.⁹

(IV) Οι κρατικοί νόμοι πρέπει να είναι συμβατοί «με την δικαιοσύνη και την ελευθερία», κάτι όμως που όχι μόνο δεν συμβαίνει, αλλά στις περισσότερες των περιπτώσεων αυτοί αποδεικνύονται αναποτελεσματικοί (Ibid. 193, 196).

(V) Η φορολογία και κυρίως η ανορθολογική και αυθαίρετη, εκτός της μεταβίβασης οικονομικής εξουσίας, αφού «ο πλούτος είναι εξουσία» από το άτομο στο κράτος, αυξάνει την παραοικονομία (Ibid. 248) και την φοροδιαφυγή (Ibid. 383).

(VI) Η κεντρική αρχή προβαίνει σε σπατάλη των φορολογικών εσόδων, αφού «οι πλέον σπάταλοι της κοινωνίας είναι πάντα και χωρίς εξαίρεση» οι κυβερνώντες (Ibid. 467-468).

(VII) Η φορολογία (συμπεριλαμβανομένων και των δασμών) αποτελεί ισχυρό αντικίνητρο για την αύξηση της παραγωγικής συμβολής των ατόμων, διαστρέφει τις ανταγωνιστικές τιμές, καταστρατηγεί την άριστη χρήση των παραγωγικών πόρων και ελαττώνει την παραγωγή (Ibid. 335, 347, 358).

(VIII) Οι κρατικές επιδοτήσεις των παραγωγικών διαδικασιών δεν έχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα της αύξησης της παραγωγής, της βελτίωσης της ποιότητας και της μείωσης της τιμής τους. Το μόνο που κάνουν είναι να μεταφέρουν εισόδημα από τους φορολογούμενους και τους καταναλωτές στους ιδιοκτήτες αυτών των παραγωγικών διαδικασιών (Ibid. 281, 283, 288). Παράλληλα, το κράτος δεν πρέπει να επενδύει κεφάλαια σε παραγωγικές διαδικασίες που ενέχουν κίνδυνο και μπορούν να αναληφθούν από ιδιώτες (C&S: 563).

---

⁹ Για σχετική ανάλυση και βιβλιογραφία της συμπεριφοράς αυτής των πολιτικών βλ. Καραγιάννης (2002, κεφ. 2).

(IX) Πολλές οικονομικές ρυθμίσεις του κράτους δεν γίνονται βάσει ορθολογικών αναλύσεων, αλλά επαφίενται «στην επιδεξιότητα αυτού του ύπουλου και πανούργου ζώου, που κοινώς ονομάζεται κυβερνήτης ή πολιτικός» (Ibid. 468).¹⁰

(X) Οι γραφειοκράτες θα προσπαθήσουν να αξιοποιήσουν για δικό τους όφελος την θέση τους, καταστρατηγώντας όποια ορθολογική πολιτική του κράτους, επηρεάζοντας ακόμη και αυτές τις αποφάσεις της δικαιοσύνης (Ibid. 639). Επιπλέον, τα άτομα που την αποτελούν έχουν κάθε ιδιον συμφέρον να μην αφήσουν την οικονομική και άλλες εξουσίες που διαθέτουν να φύγει από τα χέρια τους (Ibid. 622). Με το παρακάτω εδάφιο περιγράφει ξεκάθαρα ο Smith αυτή την αρνητική για την γενική ευημερία, συμπεριφορά και δράση των δημοσίων υπαλλήλων:

Τίποτα δεν θα μπορούσε να είναι πιο απόλυτα ανόητο από του να προσδοκείται ότι οι υπάλληλοι μιας μεγάλης εταιρείας (δηλ. την Εταιρεία της Ανατολικής Ινδίας) δέκα χιλιάδες μίλια μακριά, και συνεπώς σχεδόν άρατοι με μια απλή εντολή από τους διευθύνοντες, θα εγκατέλειπαν αμέσως το εμπόριο για δικό τους λογαριασμό και θα ξεχνούσαν για πάντα τις ελπίδες τους να πλουτίσουν, αφού έχουν στα χέρια τους τα μέσα γι' αυτό, και να επαναπαυθούν στους μέτριους μισθούς τους οποίους τους δίνουν οι διευθύνοντες [...] Θα χρησιμοποιήσουν όλη την εξουσία της Κυβέρνησης και θα εκπορνεύσουν την εφαρμογή της δικαιοσύνης, με σκοπό να κατατρομάξουν και να καταστρέψουν όλους όσους τους παρεμβάλλονται ως εμπόδια σε οποιαδήποτε εμπορική δραστηριότητα επιλέγουν να καταπιαστούν, χρησιμοποιώντας αντιπροσώπους, είτε κρυφά, είτε τουλάχιστον χωρίς την επίγνωση του κοινού [...] Και εντούτοις, δεν έχω πρόθεση με οτιδήποτε είπα πιο πάνω να θίξω το γενικό χαρακτήρα των υπαλλήλων της Εταιρείας της Ανατολικής Ινδίας και πολύ λιγότερο οποιοδήποτε συγκεκριμένο πρόσωπο. Είναι το σύστημα διακυβέρνησης, η κατάσταση στην οποία έχουν τοποθετηθεί την οποία προσπαθώ να κρίνω, όχι ο χαρακτήρας αυτών που την λειτουργούν (Ibid. 638, 641).

Ως εκ τούτων, σύμφωνα με τον Smith, το κράτος, μέσα στο σύστημα «της φυσικής ελευθερίας» των ατόμων, δεν έχει καθήκον να παρεμβαίνει στις ελεύθερες οικονομικές τους δραστηριότητες, εάν λαμβάνουν χώρα σύμφωνα με το δίκαιο και τους νόμους. Η καλύτερη οικονομική πολιτική του κράτους, όπως γράφει ο Smith (1766: 366), είναι να «αφήσει κάθε πράγμα να ακολουθήσει τον φυσικό του δρόμο» χωρίς έξωθεν παρεμβάσεις. Γι' αυτό και θεώρησε ότι η ίδρυση του κράτους αποσκοπεί κατ' ουσία στην εξασφάλιση και προστασία της «απόκτησης και επέκτασης της ατομικής ιδιοκτησίας» (C&S: 710), ενώ η κατάλληλη οικονομική του πολιτική πρέπει να επιλέ-

---

¹⁰ Σε άλλο του έργο (1766: 539) γράφει για τους πολιτικούς: «Αυτούς που ονομάζουμε πολιτικούς δεν είναι οι πιο αξιοσημείωτοι άνδρες στον κόσμο για την εντιμότητα και την ακριβή εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους».

γεται και να εφαρμόζεται ορθολογικά, κάτω από τις φιλελεύθερες αρχές «της ισότητας, της ελευθερίας και της δικαιοσύνης» (Ibid. 664).¹¹

4. Ο ρόλος του κράτους

Λόγω των παραπάνω αρνητικών επιπτώσεων της κρατικής παρέμβαση στην οικονομία, ο Smith (Ibid. 687-8) απέδωσε στην κρατική αρχή τις εξής τρεις βασικές λειτουργίες:

(α) Την προστασία της χώρας έναντι ξένων εχθρών (άμυνα). Ο Smith με σαφήνεια εξηγεί ότι ένα τέτοιο δημόσιο αγαθό δεν μπορεί να παραχθεί από τον ιδιωτικό τομέα. Επιπλέον, επιχειρηματολόγησε υπέρ ενός επαγγελματικού στρατού γιατί έτσι θα αυξηθεί η αποτελεσματικότητά του και δεν θα μειωθεί τόσο πολύ η παραγωγική δυναμικότητα της χώρας με την στράτευση των εργαζομένων (Ibid. 697).

(β) Την καθιέρωση ενός συστήματος δικαίου για τις μεταξύ των ατόμων σχέσεις και ειδικότερα την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας (δηλ. την εθελοντική χρήση και μεταβίβαση αγαθών) (βλ. και 1776: 7, 10-14, 27, 71, 106) τα οποία αν και επεκτείνονται με την οικονομική εξέλιξη, στηρίζονται κατά βάση στο «χρόνο και την προσπάθεια» να αποκτηθεί ένα υλικό ή άυλο αγαθό (1776: 11, 16-17, 83). Γι' αυτό και το κράτος πρέπει να συμπεριφέρεται σε όλους με δικαιοσύνη και ισότητα («δίκαιο φυσικής ελευθερίας») (Ibid. 401-403).

(γ) Την παραγωγή θεσμών, υπηρεσιών και δημοσίων έργων που ενώ είναι απαραίτητα για την ευημερία του συνόλου, δεν είναι πρόθυμος ο ιδιωτικός τομέας να προσφέρει λόγω μεγάλων επενδύσεων κεφαλαίου και μικρού προσδοκώμενου κέρδους ή μεγάλου ύψους κινδύνου. Για παράδειγμα, μια δημόσια υπηρεσία ταχυδρομείων και δημοτικών πάρκων αναψυχής (C&S: 818, 824).

Στο πλαίσιο αυτό των «καθηκόντων» του κράτους και σε συνδυασμό με την θεωρία του για την «συμπάθεια» μεταξύ των ατόμων ως την βάση της κοινωνικοοικονομικής συνύπαρξης που είχε αναπτύξει στο έργο του *The Theory of Moral Sentiments* (1759: 21-24, 190-191), ο Smith αναγνώρισε τις παρακάτω σημαντικές συμβολές της κρατικής αρχής οι οποίες ενισχύουν τον ανταγωνισμό και συμβάλλουν στην οικονομικό πρόοδο.

---

¹¹ Με άλλα λόγια, ο Smith έθετε την ελευθερία των συναλλαγών κάτω από το κράτος της αρχής του νόμου που είχε εισάγει η κοινωνία και όφειλε το κράτος να ακολουθεί (Hayek, 1960: 318 - XV.1).

(δ) Το κράτος πρέπει να αναλαμβάνει και την εσωτερική ασφάλεια, δηλ. «την διασφάλιση του ότι ο άνθρωπος θα απολαμβάνει τους καρπούς της εργασίας του» (1776: 342). Με αυτή την προάσπιση της ιδιοκτησίας θα αυξάνεται η οικονομική δραστηριότητα των ατόμων και θα ενισχύεται η οικονομική ανάπτυξη (Ibid. 264). Αυτό επίσης σημαίνει ότι, «η άσκηση της φυσικής ελευθερίας ορισμένων ατόμων, η οποία θα μπορούσε να υπονομεύσει τη γενική ασφάλεια της κοινωνίας, περιορίζεται και οφείλει να περιορίζεται από τη νομοθεσία κάθε χώρας» (Ibid. 438).

(ε) Θα πρέπει να επιβάλλεται φορολογία ακολουθώντας τις αρχές: (1) ισότητα των ατόμων έναντι των φόρων στη βάση της οικονομικής τους δυνατότητας, (2) βεβαιότητα και όχι αυθαιρεσία στο ύψος και το είδος του φόρου, (3) ευκολία αποπληρωμής των φόρων, και (4) ελάχιστη δυνατή φορολογική επιβάρυνση των ατόμων με ελάχιστες δαπάνες συλλογής (C&S: 872-3). Η ορθολογική φορολογία, σύμφωνα με τον Smith, είναι αυτή που επιβαρύνει τα αγαθά πολυτελείας και τα εισοδήματα και που δεν μπορούν να μετακυληθούν σε άλλα άτομα από αυτά που επιβλήθηκαν, ούτε και μειώνουν ή αποθαρρύνουν την παραγωγική δυνατότητα της οικονομίας (Ibid. 825-826, 864-866). Μέσω της λειτουργίας ενός τέτοιου φορολογικού συστήματος, το κράτος έχει έτσι και ένα ρόλο αναδιανεμητικής δικαιοσύνης.

(στ) Δασμοί στα εισαγόμενα αγαθά να επιβάλλονται σε δύο περιπτώσεις: όταν τα αγαθά αυτά πλήττουν την άμυνα της χώρας, και όταν στα όμοια με τα εισαγόμενα αγαθά έχει επιβληθεί φόρος κατανάλωσης εντός της χώρας (1776: 463-465).

(ζ) Η κεντρική αρχή θα έχει τον έλεγχο της προσφοράς χρήματος το ύψος του οποίου θα πρέπει να καθορίζεται έτσι ώστε να μην μεταβάλλεται η αξία του (δηλ. το επίπεδο τιμών) (1776: 435).

(η) Τα άτομα, σε σύστημα «φυσικής ελευθερίας» που θα κληθούν να λάβουν οικονομικές αποφάσεις, είναι επιθυμητό να διαθέτουν τα εξής ηθικά χαρακτηριστικά: (1) «φρόνηση» για την βελτίωση «της υγείας τους, της περιουσίας τους και της θέσης και υπόληψής τους στην κοινωνία» (1759: 216), και (2) «δικαιοσύνη», δηλαδή να απέχουν από άδικες πράξεις που θα βλάψουν τον άλλον όταν επιδιώκουν την εκπλήρωση του δικού τους συμφέροντος (Ibid. 85-86, 166-167). Το πρώτο χαρακτηριστικό, όπως υποστήριξε ο Smith, αναπτύσσεται στον άνθρωπο με την παιδεία, γι' αυτό και το κράτος πρέπει να ενθαρρύνει την μόρφωση των ανθρώπων και τις καλές τέχνες (C&S: 796) και να μειώνει όσο μπορεί την ανικανότητα των ατόμων να λαμβάνουν

ορθές για το συμφέρον τους αποφάσεις (Ibid. 788).¹² Το δεύτερο, όπως είδαμε παραπάνω, οροθετείται από κατάλληλους θεσμούς και ένα σύστημα δικαίου (νόμοι).¹³ Γι' αυτό και το κράτος πρέπει να παρέχει δωρεά βασική μόρφωση και εκπαίδευση σε παιδιά των οποίων οι γονείς δεν έχουν τις οικονομικές δυνατότητες. Και αυτό γιατί η διαφορά των φυσικών κλίσεων και επιδεξιοτήτων μεταξύ των ανθρώπων δεν είναι πολύ μεγάλη, δηλαδή στην ουσία είναι ίσοι, ενώ η επαγγελματική τους κατεύθυνση επηρεάζεται από το οικογενειακό τους περιβάλλον και την μόρφωση που λαμβάνουν (1776: 45-6). Με τον τρόπο αυτό, θα βελτιωθεί η αποδοτικότητα του ανθρωπίνου κεφαλαίου και θα ωφεληθεί το σύνολο της οικονομίας και κοινωνίας (C&S: 785), αφού το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι όχι μόνο ατομικό, αλλά και «μέρος της περιουσίας της κοινωνίας στην οποία ανήκει» (1776: 379).

(θ) Η κεντρική αρχή θα πρέπει να ανταμείβει τους δημοσίους υπαλλήλους, οι οποίοι δεν ανταγωνίζονται στην ελεύθερη αγορά, ανάλογα με την προσπάθεια εργασίας τους και τις ικανότητές τους, και αφού έχουν εκτελέσει αποτελεσματικά το έργο τους. Σε κάθε άλλη περίπτωση, αυτό που θα προκύψει είναι η αύξηση της διαφθοράς, κυρίως στον χώρο της δικαιοσύνης (C&S: 719, 759-760).

Τα παραπάνω συνθέτουν όχι μόνο τις βάσεις της εύρυθμης λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς που αποσκοπεί στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία όλων των ατόμων, αλλά και οριοθετούν τα μέτρα και την έκταση της κρατικής οικονομικής πολιτικής που ενισχύει αυτό τον στόχο. Παράλληλα, έχοντας δείξει τις οικονομικές στρεβλώσεις που προκαλούν πολλά μέτρα οικονομικής πολιτικής, ο Smith έχει με σαφήνεια καταστήσει φανερό ότι με τον οικονομικό περιορισμό της (κυρίως μικροί φόροι) μεταδίδεται η ευθύνη του ατόμου στην αγορά και όχι σε «κυβερνητικούς σοφούς». Όπως τόνισε, δεν πρέπει να επαφίενται στην ευθύνη των πολιτικών οι οικονομικές αποφάσεις των ατόμων όχι μόνο γιατί δεν χρειάζεται, αλλά και γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν επικίνδυνο αφού αυτοί δεν έχουν την απαιτούμενη ικανότητα και γνώσεις (C&S: 757). Από το άλλο μέρος, με το σύστημα της «φυσικής ελευθερίας» στην

---

¹² Ο Smith περιγράφει με μελανά χρώματα ένα κράτος όπου ο ακραίος καταμερισμός της εργασίας έχει κάνει τον άνθρωπο να μην έχει γνώσεις και ενδιαφέροντα για διάφορα θέματα και διαδικασίες που τον αφορούν και έτσι δεν μπορεί να λάβει ορθολογικές αποφάσεις για την όσο το δυνατόν αρτιότερη εκπλήρωση του συμφέροντός του. Μια τέτοια κατάσταση θεώρησε ότι μπορεί να εμποδιστεί εάν το κράτος προσφέρει και ενθαρρύνει την βασική μόρφωση των ατόμων (C&S: 781-784).

¹³ Ο Smith και στα δύο σημαντικά έργα του (1759, 1776) έχει τονίσει τα θετικά αποτελέσματα της ηθικής συμπεριφοράς των ατόμων στην εγκαθίδρυση μιας κοινωνίας συνύπαρξης και στην οικονομική ανάπτυξη.

οικονομία που προτείνει, εξασφαλίζεται με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο σημαντικός βαθμός ισότητας των ατόμων στις οικονομικές ευκαιρίες.

5. Συμπεράσματα

Πολλές από τις παραπάνω ιδέες και προτάσεις του Smith άρχισαν σταδιακά να κερδίζουν έδαφος και να αποτελούν θέματα συζήτησης και επιχειρημάτων μεταξύ των μελών του Αγγλικού κοινοβουλίου επηρεάζοντας τις αποφάσεις του, όπως επίσης επέδρασε αποφασιστικά στις σκέψεις των πρωτεργατών του Αμερικανικού συντάγματος ειδικότερα στο θέμα της ατομικής ελευθερίας.¹⁴ Αλλά στην εφαρμογή του Σμιθιανού οικονομικού φιλελευθερισμού στα προηγμένα κράτη, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, εναντιώνονταν σημαντικά οι πολιτικοί και οι δημόσιοι υπάλληλοι που αν και αναγνώριζαν τα θετικά του συστήματος αυτού χρησιμοποιούσαν διάφορα μέτρα κρατικής οικονομικής παρέμβασης ως μέσο για την δική τους ευημερία.¹⁵ Σήμερα βέβαια εκτός των κρατικών υπαλλήλων έχουμε τις ομάδες στενών συμφερόντων που κάτω από την ομπρέλα των πολιτικών κομμάτων αντιστέκονται στην οικονομία της αγοράς με απώτερο στόχο τα ιδιωτικά τους οφέλη (προσοδοθηρία) σε βάρος του συνόλου.

Από την παραπάνω ανάλυση γίνεται σαφές ότι η λεγόμενη σήμερα φιλελεύθερη οικονομία ή οικονομία της αγοράς σε πολύ μεγάλο βαθμό στηρίζεται στις ιδέες και θεωρίες του Smith. Πολύ λίγα συστατικά στην θεωρητική της λειτουργία ενσωματώθηκαν μέχρι τις ημέρες μας.

Ο Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης είναι Καθηγητής του Τμήματος Οικονομικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Email: adkar@unipi.gr

---

¹⁴ Για αυτά βλ. Willis (1979), Grampp (1979).

¹⁵ Βλ. την σχετική ανάλυση στο Sherman (1974).

Βιβλιογραφία

- Δρακόπουλος, Σταύρος & Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης. 2003. *Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης: Μια Επισκόπηση*. Αθήνα: Κριτική.
- Drakopoulos, Stavros & Anastasios D. Karayiannis. 2006. "The Conceptual Roots of Work Effort in pre-Classical and Classical Economic Thought", *Archives of Economic History* 18: 27-44.
- Hayek, F.A. 1960. *The Constitution of Liberty*, Ελληνική Μετάφραση: Αθήνα: Καστανιώτης, 2008.
- Grampp, William. 1948. "Adam Smith and the Economic Man", *Journal of Political Economy* 56: 315-336.
- Καραγιάννης, Αναστάσιος Δ. 1998. *Ιστορία Οικονομικής Σκέψης: Προ-κλασική περίοδος-Μελέτες*. Αθήνα: Interbooks.
- Καραγιάννης, Αναστάσιος Δ. 2002. *Η Χαμένη Αθωότητα της Οικονομικής Πολιτικής*. Αθήνα: Γ. Μπένου.
- Sherman, Dennis. 1974. "The Meaning of Economic Liberalism in Mid-Nineteenth-Century France", *History of Political Economy* 6: 171-199.
- Smith, Adam. 1759. *The Theory of Moral Sentiments*, D.Raphael and A. Macfie, eds. Oxford: Oxford University Press, 1976.
- Smith, Adam 1766. *Lectures on Jurisprudence*, R. Meek, D. Raphael & P. Stein, eds. Oxford: Oxford University Press, 1978.
- Smith, Adam. 1776. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, R. Campbell & A. Skinner, Oxford: Oxford University Press, Oxford, 1976. [Ελληνική μετάφραση Βιβλίων Ι και ΙΙ, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000.]
- Stigler, George. 1971. "Smith's Travels on the Ship of State", *History of Political Economy* 3: 265-277.
- Willis, Kirk. 1979. "The Role in Parliament of the Economic Ideas of Adam Smith, 1776-1800", *History of Political Economy*, 11: 505-544.